

Uğur Zekeriya Peçe

Island and Empire: How Civil War in Crete Mobilized the Ottoman World

Stanford University Press, 2024. 249 sayfa. ISBN: 9781503638723

MELİS CANKARA *

Adadan İmparatorluğa: "İç Savaşın Uzun Gölgesinde" Meydanı Seslendirmek

Uğur Zekeriya Peçe'nin 2016'da Stanford Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladığı doktora tezine dayanan eser, Girit'te 1895-1898 yıllarında yaşanan çatışmaların Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl etkilediğini inceleyerek uluslararası müdahale, kitlesel yerinden edilme ve toplumsal hareketlerin iç içe geçmiş bir tarihini anlatıyor. Peçe, yerinden edilme ve protestonun etkileşimini hem yerel düzeyde hem de uluslararası ve imparatorluk düzeylerinde analiz ediyor. Yerel düzeyde, adadaki çatışmayı Yunan tarih yazımındaki "devrim" ve Osmanlı tarih yazımındaki "isyan" kavramlarının aksine, toplumsal şiddeti nasıl tanımladığımızın önemine de vurgu yaparak, "iç savaş" kavramıyla ele alıyor. Uluslararası düzeyde, Avrupa müdahalesinin nasıl bir sivil felakete katkıda bulunduğunu araştırıyor. Girit'in Müslüman topluluğunun yerinden edilmesini, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da şiddetlenen ayrışmanın erken bir örneği olarak ele alıyor. İmparatorluk düzeyinde ise, 1908'den sonra bir ada etrafındaki protestoları inceleyerek Osmanlı dünyasında Girit meselesinin nasıl kavrandığını tartışıyor.

Giriş ve sonuç bölümleri dışında kitap, kronolojik şekilde düzenlenmiş beş bölümden oluşuyor. Girit adasına odaklanan birinci bölümde yazar, iç savaş olarak kavramsallaştırdığı çatışmaları analiz ediyor. Girit'teki bu şiddetli çatışmaların sivil halk üzerindeki yıkıcı etkilerini inceleyerek, adanın iç kesimlerinde kamu güvenliğinin tamamen çökmesi nedeniyle kırsal alanlardaki kitlesel yerinden edilmeleri araştırıyor. İç savaşın ana etkilerinden biri olarak kırsalda yaşayan Müslümanların mülksüzleştirilmesinin ve yerinden edilmesinin incelendiği bu bölümde Hristiyanların da benzer fakat daha küçük ölçekli yerinden edilmelerine yer verilmiş. Yazar, temelde 1895'te meydana gelen cinayetlerin yarattığı güvensiz ortamın nasıl bir yıl içinde adayı iç savaşa sürüklediği sorusuna yanıt arıyor. Bu bölümün sonunda, üç yıla yakın süren bu çatışmalar durulduğunda, dinî ayrışmalar nedeniyle yüz binlerce sivilin göçe zorlanması ve yaklaşık bir milyon zeytin ağacının yok edilmesiyle adadaki yerleşimlerin ve doğal çevrenin köklü bir değişim geçirdiğini anlıyoruz.

İkinci bölüm, çatışmalar sonucunda adada yaşanan iç göçün ardından çoğu Müslümanın Küçük Asya, Suriye ve Libya'ya göç etmelerinin uluslararası askerî müdahaleyle olan ilişkisi üzerine. Yazar bu bölümde, adanın dağlık topoğrafyasını, Avrupa koalisyo-

* Bağımsız Araştırmacı, meliscankara@gmail.com

nunun Girit'teki operasyonlarını ve hedeflerini şekillendiren temel bir faktör olarak ele alıyor.

1898-1908 yıllarına odaklanan üçüncü bölümde, adada kalan ve sayıları yaklaşık yüz binden otuz bine düşen Müslümanların hikâyesi ele alınıyor. Yazar, adada yaşanan kayıp ve göçlerle azınlık hâline gelen bu topluluğun, yerinden edilme olgusuyla hem fiziksel bir deneyim olarak hem de bir İslamî imparatorluk tarafından yönetilme ayrıcalığının ve güvenliğinin kaybıyla ilişkilendirilmiş bir durum olarak nasıl hesaplaştığı sorusunun peşine düşüyor. Adada kalan Müslümanların yeni rejime uyum sağlama süreçlerinin yanı sıra adanın kuzey doğusunda yer alan Spinalonga adasından kitlesel olarak çıkarılışları gibi savunmasız kaldıkları durumları da inceliyor.

Dördüncü bölüm, 1908 devrimi sonrasında İstanbul ve taşraya odaklanan iki parça olarak yapılandırılmış. İlk kısımda, başkentte Girit'i imparatorluğun bütünlüğü için vazgeçilmez bir alan olarak tanıtan gazeteciler, yazarlar ve siyasetçilerden oluşan Giritli kamusal figürlerin yarattıkları "Girit söylemi" ele alınıyor. Yazar, adanın tarihi ve politik çağrışımlarıyla şekillenmiş olan, Osmanlı askerlerinin şehit edilmesini ve Müslüman sivillere yönelik zulümleri işleyen bu duygu yüklü dilin imparatorluktaki kitlesel protestolara nüfuz ettiğini öne sürüyor. İkinci kısımda, imparatorluk coğrafyasını merkez-çevre ikiliğine indirgmeden, orta sınıf ve çoğunlukla entelektüel aktivistlerin başkentte başlattıkları "Girit söylemi"nin yerel dinamiklerde nasıl yankılandığını inceliyor. Yazar bu kısımda, 20. yüzyılın başında Girit'ten göç eden köylülerin ve yoksulların yeni yurt edindiği İzmir ve Anadolu bölgelerindeki sokak protestolarını merceğe alarak "Ya Girit ya Ölüm!" sloganıyla dolup taşan meydanların sesini duymaya çalışmış.

1909-1911 yılları arasında Osmanlı tarihinin en kapsamlı ekonomik boykot hareketindeki boykotçulara odaklanan beşinci bölümde yazar, büyük çoğunluğu Girit'ten zorla göç ettirildikten sonra İzmir ve çevresine yerleşen muhacir topluluğunu merkeze alıyor ve onların boykot eylemlerinde önemli roller üstlendiğini savunuyor. Yazara göre, boykot, Rum nüfusun Osmanlı topraklarından çıkarılmasını hedefleyen şiddetli bir protestodur ve bu durum, kitabın ilk bölümünde ele alınan, adadaki çatışmalar sırasında zeytin ağaçlarının yok edilmesi ve Müslümanların göçte zorlanmasıyla da ilişkilidir. 1890'larda onları mülksüzleştiren ve yerinden eden iç savaş, 1908'den sonra yeniden alevlenmiş ve Rumlara karşı şiddetli bir boykota dönüşmüştür. Böylelikle yazar, muhacirleri ve şiddeti imparatorluk bağlamında yeni bir çerçeveye oturtuyor.

Kitabın finali, "Şiddete Karşı: Ölüm Muhacirlikten Beter" başlığı altında –Nazım Hikmet'in "muhacirlik ölümden beter" dizesini tersine çevirerek– giriş bölümüne bağlanıyor. Bu bölümde, Giritli bir entelektüel ve kamu görevlisi olan Hüseyin Nesimi'nin trajik ve kısa yaşamı ele alınıyor. Yazar, Nesimi'nin 1915'te Lice Kaymakamlığı sırasında sivil Ermenileri sürgünden ve ölümden kurtarmaya çalışırken son bulan hikâyesiyle Girit'teki şiddet ve yerinden edilme mirasının 1914 sonrasında devam ettiğine dikkat çekiyor. Peçe, bu kitaptaki yaklaşımının özünün, Nesimi'nin *Sahib Zuhur* adlı eserinde Girit'teki Müslüman ve Hıristiyan topluluklar arası çatışmaları "mukatelat" kelimesiyle tanımlaması ve bu çatışmaları ada ve imparatorluk ölçeğinde analiz eden bakışıyla olan ilişkisini vurguluyor. Kitap, Nesimi'nin kurbanın kimliğine bakılmaksızın yaptığı adalet çağrısıyla sonlanıyor.

Peçe, kitlesel yerinden edilme, uluslararası müdahale ve halk hareketinin iç içe geçen tarihini anlatırken 1890'lar boyunca Girit'i saran şiddet ve –çalışmanın başında vaat ettiği gibi– bunun hem yerel düzeydeki hem de uluslararası ve imparatorluk düzeylerindeki etkilerini inceleyebilmek için farklı perspektifleri ve çok dilli kaynakları bir araya getirerek zengin bir anlatı sunuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet raporları ile Avrupa büyük devletlerinin diplomatik yazışmalarından, Giritli halkın koalisyon güçlerine sunduğu dilekçelere ve mektuplara kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan bu çalışma, yerel ve uluslararası düzeydeki güç ilişkilerini ve halk hareketlerini titizlikle ele alıyor. Girit'teki yerel arşivlerden Atina, İstanbul, Kew Gardens, Nantes, Paris, Roma ve Viyana'daki diplomatik belgelere uzanan bu perspektif çeşitliliği, Girit meselesinin uluslararası boyutlarını ve adanın içindeki çatışmaların karmaşıklığını anlamamıza olanak tanıyor. Bu sayede, sadece devletlerin resmi tutumları değil, aynı zamanda adanın sakinlerinin sesleri ve deneyimleri de bu tarih anlatısına dahil edilerek, iç savaş ve şiddetin izleri daha geniş bir bağlamda inceleniyor. Öte yandan, bu zengin kaynakçada, yazarın Girit'te yaşanan çatışmaları iç savaş olarak ele alırken vurguladığı ve önemsemediği, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki yakınlık (*intimacy*) meselesiyle ilgili olarak hem Girit hem de kültürel yakınlık üzerine çalışan antropolog Michael Herzfeld'in¹ yer almaması şaşırtıcı.

Kısa sayılabilecek bir dönemi geniş bir coğrafi bağlamda, etkileşimli ve katmanlı bir bakış açısıyla inceleyen bu kitap, hiç şüphesiz kolonyalizm, şiddet, yerinden edilme ve protesto üzerine yeni tartışmalar açma potansiyeli taşıyor. Peçe, imparatorluğun sonuna bir adadan bakışı, şiddet ele alma biçimi ve –bugüne kadar nasıl bir muameleyle maruz kaldıklarını ve yaşadıkları zorlukları okuduğumuz– Giritli muhacirlerin yeni yerlerindeki eylemlerine odaklanarak onları imparatorluğun yeniden şekillendirilmesinin önde gelen aktörleri olarak sunmasıyla Osmanlı tarih yazımına ve imparatorluğun büyük anlatısına önemli bir katkı sağlıyor.

Kitabın editoryal kurgusunu değerlendirmeden önce daha detaylı okumayı arzu ettiğim iki konuya değinmek istiyorum. İlki, kimlik meselesi. Kitabın ana eksenlerinden biri olmasa da bu kavramın eserin derinliklerinde gizli olduğunu düşünüyorum. Yazar, her ne kadar Girit'teki iç savaşla yerinden edilenler için "muhacir" kelimesini tercih ettiğini belirtse de metnin genelinde göçmenlik, mültecilik ve muhacirlik kavramları tam olarak ayrılmıyor. Bu durumun, *refugee* kelimesinin tüm bu kavramları kapsayan bir şemsiye terim olarak kullanılıyor olmasından kaynaklandığı açık. Bu çerçevede bir diğer sıkıntı ise öznenin belirsizliği olabilir; zira kimlik hem inşa ettiğimiz hem de seçtiğimiz bir kavramdır². Eserin Türkçeye kazandırılması durumunda –ki umarım en kısa sürede Türkçe edisyonu yayımlanır– bu kavramların daha iyi ayrışacağını düşünüyorum. İkincisi de dil meselesi. Yazar, Girit'teki Müslümanlarla Hıristiyanların yakınlığını sağlayan faktörlerden birisi olarak konuşulan ortak dili vurgulasa da bu konu anlatının içerisinde kaybolup gidiyor. "Meydanlarda atılan sloganlar hangi dildeydi?" Yazar, bu soruyu soruyor ama cevabının peşine düşmüyor. Örneğin, Giritçe konuşmak muhacirlerin kendi aralarında daha iyi örgütlenmesini ve dayanışmasını sağlamış olabilir. Ama

1 Michael Herzfeld, *Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State* (New York & London: Routledge, 2005).

2 Bu seçimin en iyi örneklerinden birini Zygmunt Bauman, *Kimlik* isimli kitabının başında anlatır: Prag'daki Charles Üniversitesinin düzenlediği ödül töreninde onurlandırılmak üzere, ait olduğu ülkenin ulusal marşının çalınması için İngiltere ve Polonya ulusal marşları arasında bir seçim yapması istenir ve Bauman'ın isteği üzerine törende Avrupa marşı çalınır. Zygmunt Bauman, *Kimlik* (Ankara: Heretik Yayınlar, 2017), 17-18.

tek bildikleri dil Giritçe olsa ve on yıl içinde Türkçe öğrenmemiş olsalar –ki içlerinde mutlaka bunu tecrübe edenler de vardır– o zaman Rumlara karşı halkı nasıl kışkırtabildiler? Şüphesiz bu spekülasyonları artırmak mümkün. Bir okur olarak bu konuyu özellikle merak ettiğimi belirtmeliyim.

Kitabın suya atılan bir taşın etrafında halka halka genişleyen bir editoryal kurgusu var. Girişteki “No Refugee is an Island” başlığı, Ernst Hemingway’in İspanya iç savaşında geçen *For Whom the Bell Tolls?* adlı eserinin “No man is an Island” cümlesiyle başlayan ve parça-bütün ilişkisini vurgulayan John Donne epigrafını³ hatırlattı bana. Peçe de adadaki şiddetin ve yerinden edilenlerin imparatorlukla olan etkileşimine yaklaşımını burada açıklıyor. Bir izolasyon metaforu olan ada kavramının Peçe’nin anlatısında imparatorluktaki hareketi tetikleyen bir konumda oluşu ise –yani bir anlamda metaforun ters yüz oluşu– zengin, farklı ve güçlü bir anlatının ip uçlarını veriyor. Kitabın kurgusu kronolojik bir anlatıdan ziyade parçadan bütüne yayılan etkileşim fikriyle oluşturulmuş. Bunu bana düşündürten ise kitabın Girit’teki iç savaşı ve yerinden edilen Müslümanları merkeze alan ve beşinci bölümün birinci bölüme, sonuç bölümünün de giriş bölümüne bağlanarak iç içe geçen döngüsel parçalarla şekillenen yapısı. Öyle ki, kitabın arka kapağında ön yüzdeki çocuklara fon olan duvarın diğer kısmını aradı gözlerim. Kim bilir belki de bu yokluk, kitabın başında siyasi krizler, sınırlar ve vize rejimleriyle yıllarca örülmesine rağmen, yazarın, temelinin zayıflığına vurgu yaptığı o duvarın yıkılma umududur. Şiddetin mayasının şiddet olduğu gerçeği gelip içimize çökmeden...

3 Ernst Hemingway, *For Whom the Bell Tolls?* (New York: SCRIBNER, 1968), 1.